

určována osobními vlastnostmi lidí (199 n.). Velká úloha při řešení konfliktních situací, při úsilí sladit společenské zájmy se zájmy osobními je přisuzována morálce. Proto je třeba se zabývat praktickým charakterem morálky.

Zvláštní kapitola je věnována problematice mládeže, otázkám jejího mravního vědomí. Zároveň se autoři snaží vymezit rozdíly mezi chováním mládeže v kapitalistických a socialistických zemích. Akcentují zde zejména skutečnost, že v socialistické společnosti má mládež všechny nezbytné podmínky k všestrannému rozvoji, v souvislosti s nímž se formuje její mravní vědomí. Ovšem i zde, jak se v monografii zdůrazňuje, existují určité disproporce, těžkosti a rozpory, na které autoři upozorňují v souvislosti s vnitřní logikou rozvíjení osobnosti, s úlohou a významem různých věkových období.

V práci je věnována velká pozornost zkoumání těch ekonomických, politických a ideologických momentů, které podstatně ovlivňují morální profil člověka v rozvinuté socialistické společnosti. Poukazuje se na zvláštní význam psychologického klimatu socialistické společnosti, které poskytuje každému člověku pocit sociálního bezpečí a které může vzniknout jen za socialismu, kde, jak autoři zdůrazňují, dělnická třída má politickou moc a kde se uskutečňuje důsledná politika míru a politika, jež zajišťuje právo na práci.

Charakteristiku životního způsobu a morálky za socialismu doplňuje zkoumání problémů rodiny, manželství, využití volného času a utváření estetických potřeb. V publikaci se uvádí bohatý faktický materiál, který názorně ukazuje a potvrzuje úspěchy NDR při vytváření rozvinuté socialistické společnosti a při formování nového socialistického člověka.

Celá kniha je prostoupena nekompromisním bojem proti buržoazním teoriím zabývajícím se životním způsobem a morálkou.

Knihy *Životní způsob a morálka za socialismu* zaujímá významné místo mezi publikacemi s podobnou tematikou, jichž se v poslední době objevilo mnoho na

knížním trhu. Je to tematika aktuální, a proto lze kladně hodnotit snahu německých sociologů vymezit pojem životní způsob, specifikovat životní způsob za socialismu a určit jeho vztah k morálce, neboť ve vědecké literatuře se velmi často setkáváme s pojmem „socialistický životní způsob“. Jeho obsah se však ne vždy přesně vymezuje, pojem zůstává nevyjasněný, mlhavý. Recenzovaná kniha vyplňuje tuto mezeru, což je třeba hodnotit velmi pozitivně.

Při všech přednostech má však uvedená práce i některé nedostatky, na něž rovněž chceme upozornit. Je nutno konstatovat, že zatímco pojem životní způsob je analyzován velmi obšírně, zůstává problém morálky víceméně okrajovou záležitostí, je vyložen méně důkladně. Většinou se morálka chápe jen jako hodnocení životního způsobu za socialismu, ztrácí se specifičnost a jistá samostatnost, funkce morálky v životě socialistické společnosti. Analýza sociálních funkcí morálky by si podle našeho názoru zaslouhovala větší pozornost, než jakou jí věnovali autoři recenzované knihy. Vědecká hodnota této práce je však nesporná a sborník jistě zaujme všechny, kteří se zabývají problémy životního způsobu a morálky v období vyspělé socialistické společnosti.

Milena Manová

Valentina Nikolajevna Pimenova: „Svobodoje vremja v socialističeskom obščestve“, Izdatelstvo „Nauka“, Moskva 1974, (str. 311). Akademiya nauk SSSR – Institut filozofii.

V posledních letech se stal volný čas v Sovětském svazu mimořádně aktuálním problémem. Zkrácení délky pracovní doby ze sedmi na šest hodin v oblasti se škodlivými pracovními podmínkami a přechod na pětidenní pracovní týden se dvěma volnými dny – to vše znamená zvětšení volného času. Kvantitativní růst volného času a nutnost výchovy nového člověka postavily před společností úkol racionálně využívat volný čas, tj. promýšlet takovou

jeho organizaci, aby co nejvíce vedla k všestrannému rozvoji osobnosti.¹⁾

Specifikem těchto nejnovějších prací je jejich teoretické zaměření, jejich orientace na studium volného času vcelku, v měřítku celé společnosti. Při těchto analýzách

1) Výzkumy volného času se v Sovětském svazu provádějí odedávna. V roce 1922 – 1925 S. G. Strumilin provedl výzkum volného času dělníků zaměstnanců a samostatných rolníků; v roce 1935 – 1936 dělníků, zaměstnanců a kolchozníků. Ve dvacátých letech se prováděly výběrové výzkumy pracujících v některých městech a koncem dvacátých a začátkem třicátých let v Moskvě, Ukrajině a Taškentě. Byly organizované konference všesvazové i oblastní pro zlepšení způsobu života žen.

Ovšem zejména intenzivně se začaly provádět výzkumy volného času až koncem padesátých let, a to prostřednictvím státních i stranických institucí. Objevila se řada prací, které interpretovaly a zobecňovaly výsledky těchto konkrétních sociálních výzkumů. Uvádíme aspoň nejdůležitější práce o volném čase, které vyšly v SSSR: *Unerabočeje vremja trudjaščichsja SSSR* (Novosibirsk 1961); *Voprosy svobodnogo vremeni v kollektivach kommunističeskogo truda*, (Novosibirsk 1963); V. Bolgov, *Unerabočeje vremja i uroveň žizni trudjaščichsja* (Novosibirsk 1964); G. A. Prudenskij, *Vremja i trud* (Moskva 1965); G. S. Petrosjan, *Unerabočeje vremja trudjaščichsja v SSSR* (Moskva 1965); A. G. Bajkova, A. S. Dučal, A. A. Zemcov, *Svobodnoje vremja i vsestoronneje razvitiije ličnosti* (Moskva 1965); V. D. Patrušev, *Vremja kak ekonomičeskaja kategorija*, (Moskva 1966); B. A. Grušin, *Svobodnoje vremja, Aktualnyje problemy*, (Moskva 1967); V. A. Artemov, V. I. Bolgov a další: *Statistika bjudžetov vremeni trudjaščichsja*, (Moskva 1967); E. A. Elizarev, *Vremja obščestva*, (Novosibirsk, 1969); G. A. Zborovskij, G. P. Orlov, *Dosug, dejstvitel'nost' i illjuzii* (Sverdlovsk 1970); *Bjudžet vremeni gorodskogo naselenija* (Moskva 1971); L. A. Gordon, E. V. Klopov, *Čelovek posle raboty* (Moskva 1972); vyšla česky pod názvem *Člověk po práci* (Nakladatelství Svoboda, Praha 1976); V. I. Bolgov, *Bjudžet vremeni pri socializme* (Moskva 1973) a řada dalších.

se přihlíží jak na kvantitativní, tak na kvalitativní stránku volného času, na jeho formu i obsah, studují se svazky s jinými společenskými jevy, jako je způsob výroby, nadstavba a kultura společnosti. Tyto analýzy vycházejí z toho, že způsob života lidí – to není jenom tzv. individuální věc, ale že kvalita obsahu volného času je velmi významnou charakteristikou sociálně ekonomické formace, jeho úrovně i stupně rozvoje. Kvantitativní charakteristiky, zejména typické pro dřívější ekonomické práce, které se zabývaly volným časem ve vztahu na výrobu, na produktivitu práce, jsou stále více doplňovány o aspekty sociologické a aspekty sociálně psychologické, tj. všímají si vztahů mezi lidmi v procesu jeho využívání. Pracovní a volný čas se tak zkoumá už nejen z ekonomického hlediska, i když takovéto práce stále vznikají, ale mnohem více z hlediska sociologického, z hlediska společenských změn a v těsné souvislosti se zákony rozvoje této společenskoeconomické formace.

Uvedená práce začíná výkladem pracovním, mimopracovním a volným časem a dívá se na ně jako na strukturální elementy sociálního času. Pracovní a volný čas není ovšem výchozím bodem poznání sociální skutečnosti, ale je syntézou mnohem širších a hlubších sociálních závislostí a vztahů. Pracovní a volný čas jsou jistě stránky fungování a rozvoje společenskoeconomické formace. Protiklad mezi pracovním a volným časem vznikl spolu se vznikem odcizení osobnosti v třídně antagonistických formacích. Pro odcizeného člověka byl symbolem svobody volný čas. Rozdělení času na pracovní jako „nesvobodný“ a mimopracovní jako „volný čas“ (nebo jako na „sféru svobody“), vycházelo zpočátku ze životních podmínek utiskovaných tříd. Pro dělníka jeho práce nebyla dobrovolná, ale vynucená. Svobodně činný si připadal jenom ve svých biologických funkcích (jídlo, pití, plazení – nanejvýš bydlení, strojení), ale v ostatních dalších funkcích byl „nesvobodný“, zbavený „volnosti“. V práci viděl

jen prostředek, který vedl k uspokojování potřeb, sebeobětování nebo utrpení.

Zvláštností kapitalistické formace je to, že rozdělení pracovního času na pracovní a volný přijímá všeobecný charakter. Uplatňuje se ve vztahu ke všem třídám, sociálním vrstvám a skupinám společnosti. V kapitalistických třídě ekonomických formacích „pracovní doba“ byla v základě údělem vykořisťovatelských tříd. Účast vládnoucích tříd v procesu materiální výroby byl spíše výjimkou než pravidlem. V kapitalistické společnosti byla i část vládnoucí třídy vázána pracovní dobou. Přesto – podle autorky – kategorie „pracovní doby“ nemůže být používána ve vztahu k buržoazii jako celku. I když buržoazie vyplňuje řadu funkcí v kapitalistickém podniku, „realizuje pracovní čas“, hlavní její sociální funkce nelze označovat tímto pojmem. Ne vytváření, ale přisvojování nadhodnoty je její základní funkce. Příjem kapitalisty je totiž nezávislý na době účasti ve výrobě, ale je dán rozsahem kapitálu a exploatací pracujících.

Volný čas se objevuje u dělnické třídy v epoše rozvinutého kapitalismu. Jestliže mluvíme o volném čase nejen jako o době reprodukce pracovní síly, ale rovněž jako o době jejího vlastního rozvoje – tak zhruba řečeno – jisté možnosti pro uspokojení této potřeby vznikají s objevením osmihodinového pracovního dne. Autorka uvedené studie ukazuje na historii volného času, jak se tento „volný čas“ v celkovém „sociálním času“ formoval. Na raných stupních vývoje společnosti „sociální čas“ existoval v přirozené formě, jeho jednotlivé složky nebyly rozděleny do jednotlivých částí a jednotlivé jeho „komponenty“ se rozvíjely u jednotlivých tříd rozdílně.

Kromě pracovní doby jednou z nejdůležitějších kategorií sociálního času je čas mimopracovní, tj. „mimopracovní doba“. Mimopracovní doba se stává „základní“ pro klasifikaci sociálního času. Klasifikace, která vychází z mimopracovní doby jako základu, byla předložena známým

sovětským ekonomem G. A. Prudenským. On rozlišuje pracovní a mimopracovní dobu.

Mimopracovní dobu lze rozdělit na čtyři části:

- a) čas, který je svázán s prací v zaměstnání (cesta do práce a zpět, nejrůznější druhy času stráveného v zaměstnání, tj. i ten čas, který nevchází do stavu odměňovaného času; čas před prací i po ní, jako převlékání, umývání atd.);
- b) čas určený pro domácí práce (osobní domácí práce a práce spojená s používáním společenských služeb, tj. nákup, příprava jídla, úprava bytu, oděvu, obuvi a prádla);
- c) čas svázaný s uspokojením fyziologických potřeb (spánek, jídlo, osobní hygiena);
- d) volný čas.

Tato klasifikace byla používána mnohými sovětskými autory a byla hojně přejímána v zahraniční literatuře. Ukázala se jako adekvátní poznávacím úkolem. Svým rozčleněním jednotlivých složek čelí zjednodušujícím koncepcím, které se občas, zejména v minulosti, objevovaly, když každá práce, která byla osvobozena od závazného času v zaměstnání, byla považována za „volný čas“. Zejména toto zjednodušené stanovisko se nejednou dovolávalo i autority K. Marxe, který naopak pojem „mimopracovní doby“ nepoužíval, ale nejvíce disponoval pojmem „pracovní doba“ a „volný čas“. Autorka zdůrazňuje, že zavedení takovéto klasifikace je účelné, protože nejlépe orientuje na poznání sociální skutečnosti socialistické společnosti. Zdůrazňuje, že to nejdůležitější v socialistické společnosti ve srovnání s kapitalismem je kvantitativní růst mimopracovní doby v systému kategorií sociálního času.

Volný čas je tou částí mimopracovní doby, kterou využívají pracující pro zvýšení svého kulturně technického standardu, pro tělovýchovu a sport, pro kulturní odpočinek, pro styk s přáteli. Tento čas slouží koneckonců pro rozvoj intelektuálních a fyzických schopností. Podstatu vol-

ného času nachází autorka v tom, že se stává prostorem pro všestranný rozvoj osobnosti. Ve volném čase nachází nevyhnutelnou podmínku rozšířené duchovní produkce. Autorka Pimenovová zdůrazňuje, že volný čas sice spolupůsobí na rozvoj výroby, protože je dobou rozšířené reprodukce pracovní síly, ale tuto jeho funkci nepovažuje za hlavní. Hlavní sociální funkci volného času vidí v působení na rozvoj osobnosti, na jeho všestranné formování.

Přechod k socialismu znamená veliký pokrok v rozvoji svobody jak v pracovní době, tak ve volném čase. Stalo se tak v důsledku likvidace soukromého vlastnictví a vykořisťování člověka člověkem. Přes tyto zásadní změny, které zaznamenala epocha socialismu, v tom stadiu, kdy se ještě zachovávají zbytky staré dělby práce, převážná většina prací ještě nemá tvůrčí charakter. Práce – pak ještě stále není jen prostředkem uspokojení „potřeby práce“, ale prostředkem uspokojení jiných potřeb, je ještě stále především prostředkem k životu. Proto nehledě na likvidaci vykořisťování, práce nepřestává být – ve známém smyslu – „sférou vnější nevyhnutelnosti“. Na aktuálním stadiu rozvoje socialismu práce a pracovní doba na rozdíl od činnosti v mimopracovní době a volném čase – se technologicky i právně reglementuje. V socialistické společnosti mezi rozdílnými sociálními skupinami existují rozdíly v „obsahu práce“, a tudíž i v možnostech přístupu k tvůrčí práci; to poskytuje i rozdílné možnosti pro rozvoj osobnosti v pracovní době. Až ve stadiu komunismu se bude realizovat stírání sociálních rozdílů v obsahu pracovní doby. Práce všech členů společnosti se přemění v prvotní životní potřebu, přestane být jenom „prostředkem k životu“ a stane se přímo „potřebou života“. Autorka všestranně analyzuje společenské, technické a ekonomické předpoklady této přeměny.

V této souvislosti se autorka vyjadřuje i k otázce „koncepte člověka“ v díle K. Marxe. K. Marx – jak jej známe –

v jedněch případech obracel pozornost na stírání rozdílů mezi pracovním a volným časem – a v jiných je stavěl proti sobě jako „říši vnější nevyhnutelnosti“ a „říši svobody“. V této otázce – spolu s některými polskými sociology – zastává stanovisko, že první je maximální tendence, svázaná s nejvzdálenějšími cíli, druhá „realistická“ tendence, vedoucí k nejbližším cílům a k poznání nejbližších cest rozvoje společnosti. K. Marx byl nucen obracet pozornost i na nejbližší perspektivy vývoje.

V této souvislosti nutno odmítnout zjednodušující představy na volný čas, který vždy a bez ohledu na jeho obsah má „svoji“ základní kvalitu, a to je „říše svobody“. Základním předpokladem přeměny „volného času“ v „říši svobody“ je likvidace vykořisťování v důsledku vítězství socialistické revoluce. V aktuální době, v současném stadiu rozvoje socialismu práce v pracovní době je ještě svázaná s vnější účelností; spolu s tím se však odkrývá stále více jeho podstatná vlastnost svobodné činnosti, kterou diktuje novodobý rozvoj výrobních sil.

Vztahy ve sféře volného času v konečné instanci jsou určeny výrobními vztahy. Pracující vrstvy ve sféře volného času, jakož i v pracovní době zůstávají v systému stejných výrobních vztahů; jsou pod vlivem „stejně vládnoucí duchovní produkce“, pod vlivem této dominující kultury společnosti. Pracující vrstvy se proto neosvobozují od kapitalismu tím, že v důsledku rozvoje výrobních sil vzrůstá doba určená pro volný čas. V podmínkách kapitalismu se „volný čas“ nestal a zásadně se ani nemůže stát prostorem pro všestranný rozvoj osobnosti.

V práci je obsažena rovněž kapitola o volném čase jako kategorii marxistické sociologie. Marxistická věda studuje volný čas jako jednu ze stránek fungování a rozvoje společnosti, tj. zkoumá ho v systému nejširších společenských závislostí a vztahů. Kvantum volného času, jeho rozdělení na jednotlivé třídy, jeho obsah, musí být zkoumán konkrétně historicky

v rámci společenskoeconomické formace. Tak jako podstatou „zvláštnosti osobnosti“ nejsou její vousy, její krev, její abstraktní fysis, nýbrž její sociální kvalita (K. Marx), tak rovněž sociologický přístup k volnému času musí vést k určení jeho společenského obsahu jako podstatného určeni, který jen v této podobě vyjadřuje svoji kvalitu. Proto volný čas vystupuje v marxistické společenské teorii ne prostě jako individuální jev, ale jako konkrétní výraz „typické osobnosti“, zařazené do rámce určité třídy. Autorka se staví rovněž proti sociologickému idealismu, tj. proti tomu, aby volný čas byl na druhé straně zkoumán vně a nezávisle od volného času konkrétních žijících individuí. Konkrétní sociologické výzkumy jsou metody zkoumání jak zvláštních, tak obecných zákonitostí formování volného času. Ve volném čase jednotlivých individuí nebo jejich skupiny se odrážejí vždy aspoň některé elementy volného času širší společnosti, a mohou proto přispět k objasnění volného času, který se formuje v socialistické společnosti. Spolu s tím sociologie musí zkoumat rovněž faktory, které ho ovlivňují v tom nebo onom směru. Uvádí následující směry výzkumu: a) analýza z hlediska objevujících se potřeb dalšího rozvoje socialistické společnosti, b) historická analýza zkoumající genezi vzniku volného času, c) studium struktury, cílů a zaměření společenských kulturních institucí, které se podílejí na jeho organizaci, d) analýza výsledků konkrétních sociologických výzkumů.

Autorka si všímá i řady problémů, do nichž se dostává buržoazní sociologie volného času. Pro tuto sociologii je charakteristická tendence zamlčovat svazek mezi volným časem a charakterem společenského řádu. Buržoazní sociologie ignoruje rozhodující faktory, které spolupůsobí na „obsah“ činnosti lidí ve volném čase. Jestliže buržoazní sociologie zkoumá funkci rozvoje osobnosti (kromě zábavy a odpočinku), tak nikoliv jako produkt rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů, ale jako fyziologickou potřebu or-

ganismu, jako potřebu u rozdílných činností a nutnosti této rozdílnosti. Jestliže práce je monotónní a rozdrobená na jednotlivé operace a neposkytuje možnosti pro rozvoj a člověk se nemůže uspokojit v tvorbě, pak musí „kompenzovat“ negativní vlivy práce na osobnost rozdílnou činností ve volném čase. Autorka napadá zejména tuto teorii kompenzace, kterou zastávají někteří buržoazně liberální humanisté a ukazuje na její fiktivnost při řešení základních problémů rozvoje osobnosti. Dále autorka ukazuje na krizi empirické metody, vlastní určité části buržoazní „sociologie volného času“. Společenskou podstatu volného času spolu s problémem rozvoje osobnosti nelze odhalit jen prostřednictvím výzkumů „kina, sportu, divadlo nebo televize“, ale jenom všestrannou analýzou společnosti, s odhalením zákonitostí, kterými se řídí. Ovšem buržoazní „sociologie volného času“, pokud zůstává na buržoazních pozicích ignorujících roli výrobních vztahů, nemůže tento problém úspěšně řešit.

Vědecká studie V. N. Pimenovové je v jistém smyslu „syntetickou studií“, která podává vlastní původní analýzu problémů volného času a poskytuje i rozsáhlý obraz o sovětských a jiných marxistických studiích o volném čase. Práce podává i kritický rozbor buržoazní „sociologie volného času“. Předností uvedené studie je to, že autorka nedělá z „volného času“ systém uzavřených a hotových představ, ale pomocí nashromážděných poznatků otevírá další možnosti pro výzkum a analýzu. Uvedená práce je proto důležitým příspěvkem k sociologickému poznání této důležité oblasti společenského života.

Martin Marušiak

Styl žycia Konceptje, propozycje, pod redakcja Andrzeja Sicińskiego, Warszawa 1976, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, stran 271

Relativně rozsáhlá práce kolektivu polských autorů se skládá z předmluvy redaktora celé práce A. Sicińskiego a osmi samostatných příspěvků. Z výběru autorů